

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ БІОТЕХНОЛОГІЙ ТА
АКВАКУЛЬТУРИ
КАФЕДРА ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОБНИЦТВА І ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКЦІЇ
ТВАРИННИЦТВА

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

к. с.-г. н., доцент

_____ Тетяна ПУШКАР
«_____» _____ 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
освітньої програми «Кінологія»
за спеціальністю 204 Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва

**«ПІДГОТОВКА СОБАК ПОШУКОВО – РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ В
УМОВАХ ДУ «КРЕМЕНЧУЦЬКА ВИХОВНА КОЛОНІЯ» ДКВС
УКРАЇНИ**

Науковий керівник: д.ф.асистент кафедри
технології виробництва і переробки продукції
тваринництва
Ігор СЛЮСАРЕНКО _____

Рецензент: _____

Виконав здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти заочної форми навчання
освітньо-професійна програма «Технологія
виробництва і переробки продукції
тваринництва»
спеціальність 204 Технологія виробництва і
переробки продукції (ОП Кінологія)
Світлана ПЕЛИПЕНКО

*Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить
результати власних досліджень. Використання
ідей і текстів інших авторів має посилання на
відповідне джерело*

_____ Світлана ПЕЛИПЕНКО

ОДЕСА – 2026

АНОТАЦІЯ

Пелипенко С.Г. Техніка підготовки службових собак для роботи в пошуково-рятувальній службі.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 204 Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва (ОП Кінологія). – Одеський державний аграрний університет, Одеса 2026.

У роботі висвітлено питання технічної підготовки службових собак, їх функціонування в рамках пошуково-рятувальних завдань, а також особливості застосування у реальних умовах під час пошуку зниклих осіб у завалах, будівлях чи транспортних засобах.

Службове собаківництво представляє собою унікальну систему, що включає взаємозалежні елементи, події та явища для забезпечення потреб різних професійних сфер країни. У рамках цієї системи здійснюється навчання собак для виконання завдань в армії, службах безпеки, господарській діяльності та побуті.

Службові собаки не лише вірні супутники людини, а й її незамінні помічники. Особливості цієї категорії собак включають фізичну міцність, великий розмір та активну оборонну реакцію, а також безмежну відданість людині.

Основна роль пошуково-рятувальних собак — допомагати знаходити постраждалих у ситуаціях, спричинених природними катастрофами (землетруси, лавини, селеві потоки тощо). Часто люди опиняються під товщею ґрунту або уламками споруд, і тільки своєчасне виявлення може врятувати їм життя. [6].

Підготовка собак-рятувальників є надзвичайно складним процесом, який потребує особливої уваги та ретельності. Їх основне завдання полягає не лише у виявленні постраждалих, але й чіткому сигналізуванні провідникові про розташування потерпілих. У тренувальних практиках постійно удосконалюються методики шляхом введення нових елементів. Так, собаки повинні навчитися знаходити предмети, які не властиві певній місцевості, а

надалі визначати власника цього предмета. Крім того, важливим аспектом є виховання у собаки навичок подавати голос чи виконувати стійку при знаходженні людини. На сьогодні попит на підготовку пошуково-рятувальних собак невідменно зростає, що підтверджується нормативами, розробленими кінологічним відділом з метою ефективного навчання для рятувальних операцій. [2,3].

Ключові слова: кінологія, службове собаківництво, дресирування, службові собаки, команди, методи навчання.

Протягом століть людство високо цінувало унікальні фізичні та поведінкові якості собак: гострий нюх, чутливий слух, гострий зір, швидкість, фізичну силу, спритність, а головне – здатність до навчання та виконання команд.

Завдяки цим перевагам добре підготовлені службові собаки виконують роль рятувальників, охоронців, шукачів небезпечних речовин та зниклих людей, поводитирів для осіб з вадами зору тощо. Найважливіше ж те, що вони рятують безліч життів.

Собаки витягують людей з-під завалів будівель, знаходять тих, хто заблукав у лісі, беруть участь у міжнародних рятувальних місіях. Їм відомо багато команд, але ключовою залишається одна – «Шукай!».

Експерти зазначають, що одна собака на пошуковій операції здатна замінити від 20 до 30 людей. Використання натренованих собак на місцях катастроф і під час пошуку зниклих осіб є беззаперечною необхідністю для держави.

Актуальність теми зумовлена напруженою ситуацією в країні, що дедалі частіше потребує залучення пошуково-рятувальної служби (ПРС) й ефективної роботи службових собак у сучасних умовах України.

Вивчення технологій відбору, утримання й підготовки спеціалізованих службових собак для оперативного пошуку постраждалих під завалами будівель наразі особливо важливе. Розвиток і вдосконалення цього напрямку в кінології набуває дедалі більшої актуальності.

Мета і завдання дослідження.

Метою роботи є дослідження технологічних аспектів відбору, оцінки працездатності та підготовки службових собак спеціалізованого призначення для виконання пошуково-рятувальних завдань.

Завдання дослідження:

- проаналізувати умови утримання собак у розпліднику ДКВС;
- дослідити методики відбору собак для роботи з пошуку людей;
- вивчити методи та техніку підготовки собак для пошукової служби;

- оцінити ефективність різних способів дресирування для собак пошукової служби;
- розробити техніку оцінювання підготовленості службових собак до виконання завдань.

Об'єкт дослідження: Державна установа «Кременчуцька виховна колонія» та службові собаки.

Предмет дослідження: Методика дресирування й підготовки собак для пошуково-рятувальної діяльності.

Практичне значення роботи: Результати цього дослідження можуть бути застосовані в роботі кінологічних служб і підрозділів, а також у навчальних програмах для теоретичних і практичних занять із дресирування собак у процесі підготовки кінологів.

1.1. Історія, значення та роль службового собаківництва у житті людини

Службове собаківництво має глибокі історичні корені, що простягаються на тисячоліття. Ще з давніх часів собаки допомагали людям у полюванні та пастухівській діяльності, а сьогодні вони виконують важливі завдання в багатьох сферах, таких як правоохоронна діяльність, армія, допомога людям з інвалідністю та забезпечення безпеки. Завдяки своїй універсальності, здатності адаптуватися до різних завдань і вірності, службові собаки стають незамінними компаньйонами, що підвищують якість життя.

Наука про собак, кінологія, виникла в останній чверті XIX століття разом із організацією розводів для собак. Цей термін походить від грецьких слів "κυν" (собака) і "λογος" (слово), тобто "наука про собак". [1, 2, 6, 15].

Кінологія ґрунтується на знаннях таких наук, як фізіологія та анатомія тварин, і охоплює питання походження, еволюції і розвиток порід, особливості розмноження, стандартне харчування та умови утримання. Вона також займається вихованням, дресируванням і спеціалізованим використанням собак. [1, 2, 17].

Службові собаки — це набагато більше, ніж просто домашні улюбленці. Вони є надійними партнерами і помічниками у багатьох сферах людської діяльності. Завдяки своїй відданості, навичкам і здатності виконувати складні завдання, службові собаки роблять великий внесок у професійні сфери, часто виконуючи роботу там, де можливості людини обмежені, або значно покращуючи її ефективність. Їхній зв'язок із людьми є прикладом глибоких стосунків між двома видами.

Перспективи службових собак виглядають багатообіцяюче. Зі стрімким розвитком методики дресирування та зростанням знань поведінку собак їхнє застосування стає ще різноманітнішим. Від діагностики захворювань і терапевтичної підтримки до виявлення небезпечних речовин — потенціал службових собак є справді безмежним.

Від перших кроків у ролі супутників людини на полюванні та на пасовиськах до їхньої нинішньої участі в поліційній та терапевтичній роботі службові собаки мають багату історію, сповнену значних досягнень. Вони непомітно стають справжніми героями багатьох професій, надаючи цінну допомогу з незмінною відданістю та щирістю.

Популярність собаківництва значно зросла завдяки дослідженням у сферах анатомії, розведення та схрещування собак, фізіології та ветеринарії. Видатний фізіолог і академік Іван Павлов провів численні експерименти на собаках, вивчаючи їхню поведінку, будову нервової системи, принципи роботи безумовних рефлексів, процеси травлення та інші аспекти. Завдяки Грегору Менделю та Рональду Фішеру були зроблені визначні відкриття у галузі генетики, що дозволило створювати нові породи собак. [1, 2, 5, 6, 12].

Службове собаківництво в Україні почало активно розвиватися з 1904 року, коли до київського карного розшуку долучили чотирьох пошукових собак та трьох, підготовлених для санітарно-пошукової служби.

Історія собак-рятувальників тісно пов'язана з монастирем Великого Сен-Бернара у Швейцарії. Протягом багатьох століть монахи виводили собак для пошуку людей, які загубилися в Альпах. Найвідомішим серед них є пес Баррі, якому приписують десятки врятованих життів у XIX столітті.

Професія кінолога вимагає ґрунтовного знання теоретичних аспектів кінології та практичних навичок роботи з службовими собаками. Ці спеціалісти готують чотирилапих помічників для виконання завдань у різних сферах, що відповідають потребам окремих людей, суспільства та держави. [2, 12, 13].

Добір кандидатів у кінологічні підрозділи проходить ретельно. Передбачено виконання високих вимог до фізичної підготовки, витривалості, терпіння та знань кінології. Інструктори мають володіти умінням знаходити спільну мову з тваринами, розуміти їхні потреби, керувати собакою відповідно до її характеру та залишатися врівноваженими й стриманими. [2, 3, 10, 17].

Фахівці та науковці в усьому світі постійно працюють над вдосконаленням заходів безпеки, запроваджуючи новітні технології та шукаючи ефективні методи боротьби зі злочинністю. Однак навіть у сучасних умовах собачий нюх залишається одним із найефективніших інструментів у розшуковій діяльності. Спеціально підготовлені службові собаки здатні розпізнати небезпечні речовини та предмети за запахом навіть у важкодоступних місцях і за складних умов [33, 35].

Сьогодні рятувальники активно залучають до роботи представників різних порід, таких як німецькі вівчарки, лабрадори, бельгійські вівчарки тощо.

Сучасні собаки-рятувальники проходять ретельну професійну підготовку, яка дозволяє їм шукати людей за запахом у найрізноманітніших обставинах — від завалів після природних катаклізмів до порятунку зниклих у гірських районах.

Ці чотирилапі помічники працюють у тандемі з кінологами, рятуючи життя та допомагаючи людям у складних і кризових ситуаціях.

1.2. Роль пошуково-рятувальних собак у сучасному суспільстві

Зникнення людей, як дорослих, так і дітей, стало ще гострішою проблемою з початком повномасштабного вторгнення.

У таких умовах службові собаки відіграють надзвичайно важливу роль, стаючи надійними партнерами не лише в повсякденних завданнях, але й у найскладніших і небезпечних ситуаціях. Завдяки ретельній підготовці ці тварини здатні виконувати завдання, що вимагають точності, природних інстинктів і абсолютної відданості. Наприклад, собака може передбачити епілептичний напад або відшукати зниклу людину в лісовій гушавині. Це можливо завдяки їх надзвичайно гострому нюху, здатності швидко реагувати та сприймати емоційний стан людини. Станом на травень 2025 року їх

значення зростає як в Україні, так і за її межами, завдяки впровадженню новітніх технологій, що підвищують ефективність їх роботи. [2, 5, 7, 11].

Пошуково-рятувальні собаки є незамінними учасниками сучасного суспільства, особливо у надзвичайних ситуаціях, природних катаклізмах чи умовах військових конфліктів. Їхні унікальні здібності допомагають значно підвищити ефективність рятувальних операцій і рятують тисячі життів.

Службові собаки є напрочуд універсальними помічниками, здатними виконувати широкий спектр завдань – від повсякденної підтримки до участі у невідкладних операціях. Їхнє призначення охоплює різноманітні сценарії, адаптовані до реальних викликів, з якими стикається Україна. Далі розглянемо основні напрямки, де ці собаки доводять свою незамінність.

Основні ролі та значення:

- *Пошук людей під завалами.* Рятувальні собаки активно працюють у зонах руйнувань, викликаних, наприклад, обстрілами. Їхній винятково чутливий нюх дозволяє знайти як живих людей, так і загиблих під шарами бетону чи землі. Ці завдання є практично неможливими для виконання лише за допомогою техніки чи людських зусиль.
- *Діяльність у важкодоступній місцевості.* Кінологічні команди демонструють високу ефективність у пошуку на територіях зі складним рельєфом: у лісах, болотах або горах. Вони також незамінні в умовах поганої видимості, наприклад вночі або під час густого туману.
- *Виявлення вибухонебезпечних предметів* є однією з ключових функцій пошуково-рятувальних собак. В Україні, через актуальність розмінування територій, ці спеціально навчені чотирилапі помічники відіграють важливу роль. Відомий пес Патрон став символом цієї діяльності, демонструючи ефективність і цінність мисливських інстинктів у службі високій меті.
- Пошуково-рятувальні собаки також активно залучаються до *реагування на надзвичайні ситуації*, таких як стихійні лиха, землетруси або військові конфлікти. Їх участь значно прискорює рятувальні операції, що дозволяє врятувати більше життів у критичних умовах.

- *Швидкість і ефективність* цих собак незаперечно важлива в перші години після катастрофи. Вони здатні швидко обстежувати великі території або завали, суттєво скорочуючи час на пошук постраждалих порівняно з людськими командами, що є надзвичайно цінним у ситуаціях, де кожна хвилина має значення.

- Крім пошуку, чотирилапі рятувальники надають *психологічну підтримку* ветеранам та постраждалим, допомагаючи їм впоратися з емоційними травмами та зменшити рівень тривоги. Їхня присутність має терапевтичний ефект не лише для постраждалих, але й для самих рятувальників, знижуючи вплив стресу.

- Не менш важливою є *спеціалізована підготовка* цих собак. Вони проходять інтенсивне навчання за міжнародними стандартами, набуваючи всіх необхідних навичок для пошуку та позначення. Їх здоров'я та фізична форма постійно перебувають під наглядом експертів, що забезпечує максимальну ефективність у роботі. [13, 29, 31].

Усі ці аспекти підкреслюють, наскільки службові собаки адаптовані до суспільних потреб. Завдяки врахуванню їхніх індивідуальних особливостей при навчанні, вони стали незамінними союзниками в рятувальних операціях.

Таким чином, пошуково-рятувальні собаки є не просто тваринами, а повноправними членами команд, чия діяльність критично важлива для забезпечення безпеки та порятунку людських життів у сьогоденні.

1.3. Відбір собак за робочими якостями для служби розшуку.

Для виконання функцій служби розшуку відбирають собак із видатними робочими якостями, такими як гострий нюх, висока концентрація уваги, стійка психіка та дисциплінованість. Важливими критеріями є сильна мотивація до роботи та взаємодія з дресирувальником. Однією з ключових проблем, які ускладнюють ефективне використання собак, є некоректний відбір особин на ранніх етапах розвитку. Не всі собаки здатні впевнено і

безпомилково виконувати поставлені завдання. Уже під час попередніх перевірок часто виявляються недоліки, що впливають на якість підготовки або навіть унеможлиблюють її. Заміна та вибракування непридатних собак пов'язані з великими витратами часу і фінансів. [5, 6, 9, 17]

При виборі собак першочергово враховуються робочі характеристики їхніх батьків – матері та батька. Службові собаки повинні мати сильну і врівноважену нервову систему, гострий зір, слух і нюх, високий рівень навченості та позитивне ставлення до людей. Ці якості мають генетичне підґрунтя, а їхній прояв залежить від умов виховання, взаємодії з дресирувальником, умов утримання й харчування. [5, 6, 17, 23, 26, 29].

Собаки проходять спеціалізоване навчання для виконання завдань, які їм доручають. Навчання — це опанування певної програми, яка забезпечує формування необхідних знань та навичок для виконання спеціальності. Добре натренований собака здатен вловити запах людини чи її речей навіть під завалами. Пошуково-рятувальні служби займаються пошуком постраждалих у небезпечних ситуаціях та їхнім порятунком.

Собаки для рятувальних служб повинні володіти гострим чуттям та слухом, бути фізично міцними, витривалими, мати відмінний зір і спокійно ставитися до незнайомих людей. Конституція має бути міцного типу або міцно-сухою, а нервова система – сильна, врівноважена і рухлива. Оцінка нервових якостей тварини, таких як сила чи динамічність, через тестування на різних етапах розвитку важлива для відбору собак на спеціалізовані курси. [1, 2, 5, 7, 13].

Навченість, яку визначають як здатність тварини до засвоєння знань, формування нових навичок, а також швидкість їхнього утворення і стабільність результатів, є складним процесом, що залежить від широкого спектру факторів. Серед основних чинників, які впливають на ефективність навчання, варто виділити відповідність завдань та методів тренування особливостям конкретної породи. Це важливо, оскільки процес селекції кожної породи мав на меті або свідомо, або несвідомо сприяти розвитку

специфічних вмінь, форм поведінки чи реакцій, притаманних саме цій породній групі. Також значним впливом на процес навчання володіють такі аспекти, як вік собаки, його чи її стать, фізичний стан здоров'я, а також індивідуальні особливості нервової системи кожної тварини. Остання характеризується врівноваженістю та динамічністю, які в сукупності визначають здатність собаки адаптуватися до зовнішніх умов і реагувати на навчальні стимули. [5, 7, 9, 14]

Провідниками собаки можуть бути як професійні рятувальники, так і звичайні добровольці інших професій, яких залучають до участі в пошукових заходах у разі надзвичайних ситуацій. Популярність цього напрямку підготовки собак постійно зростає.

Процедура відбору службових собак складається з трьох ключових етапів:

1. Первинний відбір цуценят віком до трьох місяців.
2. Оцінка їхньої адаптованості, соціалізації та здатності до сприйняття нових знань у віці 6–8 місяців.
3. Фінальний етап – остаточний відбір на основі результатів проходження повного курсу навчання вже в дорослому віці.

У ранньому віці (до 3 місяців) майже неможливо точно визначити потенційну здатність собаки успішно виконувати майбутні завдання. Саме в цей період активно відбуваються ріст і формування організму, розвиток фізичних і нервово-психічних функцій. Ранній відбір дозволяє оцінити здатність щеняти до соціалізації – його ставлення до людей, реакцію на зміну середовища чи різноманітні подразники.

Другий етап відбору, який проводиться через шість місяців, спрямований на оцінку результатів соціалізації, адаптації до зовнішнього середовища, міжвидової комунікації, здатності до навчання, розпізнавання запахів та ставлення до ігор. Якщо первинний відбір не було здійснено у віці до трьох місяців, додатково аналізується реакція тварин на стресові фактори, гучні звуки, поведінка у висотних умовах, на різних типах підлогових

покриттів, реакція на скупчення людей і тварин, а також на умови транспортування. Бажання собаки грати з апортом не потребує окремої перевірки. Остаточне рішення щодо відбору собак для пошукової служби ухвалюється після завершення етапу навчання, який тварина проходить до 8-місячного віку. [1, 2, 3, 5, 6].

Кожна порода характерна власними індивідуальними перевагами та недоліками. Для правильного вибору необхідно провести збалансований аналіз, враховуючи конкретні особливості собаки. Тестування має бути довготривалим і тривати щонайменше два тижні. Значну увагу слід приділяти фізичним можливостям, рефлексам та навичкам собак, які є важливими для виконання функцій у відповідних умовах роботи.

Собаки, які виконують команди або вправи лише з великими зусиллями, не підходять для даного типу дресирування. До категорії непридатних також належать тварини, що відчують страх, демонструють пасивно-оборонні реакції, агресію чи непередбачувану поведінку. Якщо орієнтовна реакція помітно домінує над іншими умовними рефлексам, такі собаки стають невідповідними для роботи в цьому напрямку. [2, 5, 12, 15, 17].

Окрім того, існують певні фізичні та вроджені недоліки, що виключають можливість участі подібних собак у розшуковій службі. До основних відносяться:

1. Вроджені або фізичні порушення розвитку кісток і м'язів;
2. Значні екстер'єрні дефекти: пошкодження зубів; слабка мускулатура шиї; надмірно вигнута або провисла спина; недорозвинена мускулатура у попереку; неправильна постава передніх лап із викривленням ліктів або клишоногістю;
3. Захворювання центральної нервової системи з порушеннями рухової активності;
4. Хронічні патології периферичних нервових судин, що призводять до функціональних розладів у різних органах;

5. Кульгавість чи хронічне запалення сухожиль, зв'язок і суглобів; ревматичні порушення м'язів і суглобів; деформації суглобів та інших рухових структур; наслідки неправильно зрощених переломів.
6. Тривалі та виражені захворювання органів травлення, що не піддаються лікуванню
7. Хронічні захворювання дихальної системи
8. Хронічні хвороби серцево-судинної системи
9. Злоякісні новоутворення
10. Хронічні захворювання зовнішніх органів
13. Хронічні паразитарні хвороби, що не підлягають лікуванню
14. Значні порушення слуху, зору й нюху
15. Вік 8-10 років (вважається періодом старіння для собак)
16. Стерилізовані тварини
17. Домінування орієнтовної, статевої чи пасивно-оборонної реакції при підвищеній збудливості
18. Інші невиліковні патології, не зазначені вище, але які можуть спричиняти втрату працездатності чи лікування яких є економічно недоцільним. [1, 7, 34, 35].

Прийнято вважати, що найкраще для роботи собаками-детекторами підходять вівчарські та мисливські породи. Вибір конкретної породи вимагає врахування низки факторів: міцності нервової системи (здатності мінімізувати стоп-фазу орієнтовного рефлексу), вираженої схильності до ігрової поведінки, доброзичливого ставлення до людей, стійкості до погодних умов, а також відповідних розмірів залежно від умов застосування та переваги роботи верхнім чуттям. Варто зазначити, що індивідуальні характеристики окремих собак у межах однієї породи часто відрізняються значніше, ніж середній показник між різними породами. Отже, індивідуальний відбір кожної особини відіграє надзвичайно важливу, часто вирішальну роль. [11, 18, 26, 28].

Ефективність процесу дресирування значною мірою залежить від рівня взаєморозуміння, встановленого між провідником (кінологом) та його собакою. Досягти такого рівня взаємодії здатен не кожен фахівець, особливо якщо помилково вважати, що тварина володіє людським рівнем інтелекту. Хоча собака і визнана найрозумнішою серед усіх свійських тварин, важливо пам'ятати, що вона залишається саме твариною.

На завершення можна сказати, що після ретельного відбору до пошукової служби залучають тих собак, які добре піддаються дресируванню, демонструють стабільний і спокійний характер, швидко знаходять контакт із людьми, проявляють високу пошукову активність та не відволікаються на перешкоди під час навчання й виконання завдань. Окрім цього, вони повинні мати відмінний стан здоров'я.

1.4. Методи дресирування собак рятувальників.

Основною метою дресирування є формування у собаки стійких навичок реагування на сигнали, що подаються дресирувальником. Знання особливостей вищої нервової діяльності (ВНД) сприяє вибору оптимальних методів, технік і прийомів, які забезпечують формування потрібних навичок та гальмування небажаних поведінкових реакцій. [1, 2, 7, 11, 35].

В основі сучасного підходу до дресирування лежить активна і цілеспрямована діяльність собаки. Сам процес навчання можна умовно поділити на такі послідовні стадії:

1. Створення у собаки мотивації до виконання певної дії.
2. Використання оперантного поведінкового підходу, що базується на діях без зовнішніх стимулів, направлених на задоволення створеної мотивації, з подальшим вибором необхідного поведінкового акту.
3. Закріплення обраного поведінкового акту через регулярне задоволення мотивації (підкріплення), результатом якого є формування

навички. Ця навичка відтворюється з високою точністю і не потребує значного контролю з боку вищих нервових центрів.

4. Введення стимульного контролю, тобто формування стійкого зв'язку між сигналом (наприклад, командою) і виконанням відповідної навички. У цьому разі стимул перетворюється на санкціонуючий сигнал, а сформована навичка стає оперантним (інструментальним) рефлексом.

5. Введення рамкового контролю, який передбачає розширення умов, за яких форма поведінки залишається сталою навіть у змінених умовах навколишнього середовища (генералізація навички). [11].

Таким чином, дресирувальний процес підпорядковується загальновизнаним законам учіння, водночас формуючи тісний контакт між господарем і собакою. Собаки почуваються важливими членами команди, адже їхні зусилля роблять вирішальний внесок у пошук.

Щодо порід, які найкраще підходять для рятувальних робіт (ПРС), особливо виділяють лабрадорів-ретриверів, голден-ретриверів, малінуа, російських спанієлів, бордер-коллі та німецьких вівчарок. Проте визначальними факторами залишається не лише порода, а й правильне виховання та соціалізація собаки ще на ранніх етапах її життя. [1, 2, 35].

Методи (або уроки) дресирування собак являють собою різні способи впливу на тварину чи цуценя за допомогою специфічних подразників (таких як харчові заохочення, механічний вплив тощо). Мета цих дій — спершу сформувати умовний рефлекс, а потім довести його до рівня стійкої навички. Вибір конкретного методу залежить від індивідуальних характеристик собаки: типу її вищої нервової діяльності, домінуючої поведінкової реакції, породи, віку, статі та темпераменту. Ці методи класифікуються наступним чином:

Основні методи дресирування:

- механічний;
- смакозаохочувальний;
- контрастний;

- метод наслідування;
- метод наштовхування.

Перші три є основними, тоді як наслідування та наштовхування використовуються як додаткові підходи.

Механічний метод передбачає застосування примусових або заохочувальних механічних впливів. Більшість загальнодисциплінарних і спеціальних навичок собак ґрунтуються саме на цьому підході. Для вироблення спеціальних навичок (наприклад, злості чи затримання) використовуються механічні подразники сторонньої людини або помічника, що часто провокують у собаки активно-оборонну реакцію як основу цих умінь. Легкі механічні впливи (погладжування або поплескування по грудях, шії чи плечах) мають заспокійливий ефект і можуть застосовуватися дресирувальником як підкріплення чи заохочення

Смакозаохочувальний метод передбачає використання харчового подразника, такого як ласощі, для формування умовного рефлексу. Ласощі слугують стимулом, змушуючи собаку виконати необхідну дію й підкріплюючи ефект умовного подразника. Собаки, навчені за цим методом, демонструють високу активність у пошукових реакціях. Суть методу полягає в тому, що харчовий подразник стимулює виконання певних дій, а в якості винагороди тварина отримує ласощі за правильну реакцію.

Контрастний метод виступає як основний у процесі дресирування, синтезуючи позитивні аспекти механічного та смакозаохочувального підходів. Його принцип полягає у тому, що дія умовного подразника підкріплюється механічним впливом. Коли собака виконує потрібну дію або приймає правильну позу, йому пропонуються ласощі. За умови регулярного повторення таких тренувань швидко формуються стійкі умовні рефлекси на задані команди.

Наслідувальний метод базується на природній здатності собак копіювати поведінку інших тварин або людини. Зазвичай його застосовують

як доповнення до інших методів, використовуючи переважно під час виховання цуценят і молодих собак.

Метод наитовхування передбачає стимулювання собаки до виконання певних дій через створення комплексу умов, які спонукають її до дії. Умовні рефлекси, сформовані таким способом, вирізняються високою активністю і динамічністю, хоча можуть не бути безвідмовними. З цієї причини даний метод рекомендовано застосовувати разом із іншими способами дресирування, що робить його допоміжним. [11, 34, 35].

Розділ 2. Матеріал, умови і методика виконання роботи.

2.1. Місце та умови проведення досліджень.

Співробітництво Державної кримінально-виконавчої служби України та кінологічного центру МЦШР ДСНС України стало основою для проведення досліджень на базі останнього. Який був створений у 2007 році на території колишньої напівзруйнованої військової частини. Для розробки проекту був використаний міжнародний досвід щодо підготовки кінологів, а також утримання та навчання службових собак, було відреставровано три двоповерхові будівлі, які включають актовий зал, два зимових майданчики для дресирування собак (мал.2.1.1), навчальні класи, службові приміщення, гуртожиток, спортивний зал, бібліотеку, сучасний розплідник для утримання цуценят, вольєри для утримання службових собак тощо. Також були збудовані два штучні техногенні завали (мал.2.1.2) для проведення тренувань пошуково-рятувальних собак в умовах, наближених до реальних.

Об'єктом досліджень були собаки породи німецька вівчарка які проходили курс дресирування по рятувальній службі у Кінологічному учбовому центрі м.Ромни Сумської області.

Мал.2.1.1. Зимових майданчик

Мал.2.1.2. Техногенний завал.

Усі групи службових тварин формувалися з урахуванням їхніх генотипових особливостей поведінки, були клінічно здоровими та утримувалися в умовах, максимально схожих за годівлею й доглядом.

У кінологічному центрі утримання, дресирування та годування собак здійснюється відповідно до Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів ДСНС, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 1 серпня 2018 року за N 896/32348 [28].. Собаки розміщуються у вольєрах, кожен із яких складається з двох зон: кабіни і вигульного майданчика. Розміри кабіни становлять 1,5 х 1,5 метра, а вигульного майданчика — 2 х 1,5 метра. У вольєрах собаки утримуються вільно, без нашийників та прив'язі (мал. 2.1.3.).

Мал. 2.1.3. Вольєри для утримання службових собак

Вольєри поділені дверима, що оснащені лазом, який за потреби в зимовий період можна закрити наглухо або обладнати гумовою завісою. Перед вольєрами передбачено стічний жолоб для зливу сечі та води, що утворюються під час прибирання і дезінфекції. Водопостачання здійснюється централізовано: до крану приєднується шланг, через який вода використовується для напування собак, прибирання приміщень вольєрів і приготування дезінфекційних розчинів. Конструкція вольєрів полегшує роботу персоналу – вони дають змогу ефективно прибирати, годувати та забезпечувати тваринам доступ до свіжої води. Підлога має невеликий нахил у бік передньої стінки, що спрощує процес чищення.

Собаки, які знаходяться у кінологічному розпліднику, періодично оглядаються ветеринаром. Для збереження їхнього здоров'я проводяться регулярні вигули, а також зважування для визначення оптимальних норм харчування.

Годування здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2001 року № 1348, «Про норми годування штатних тварин військових частин, закладів, установ і організацій Збройних Сил, інших військових формувань, структурних підрозділів Державної спеціальної служби транспорту, органів і підрозділів Національної поліції, цивільного захисту та установ кримінально-виконавчої служби». [7, 27, 34, 35].

Годівлю службових собак проводять індивідуально, з урахуванням їх особливостей: живої маси, активності, фізіологічного стану, робочого навантаження. У таблиці 2.1.2. наведено норми кормів для службових собак в залежності від віку, використання та виду служби [7, 34, 35].

Таблиця 2.1.1.

Норми кормів та поживних речовин для службових собак в залежності від віку, використання та виду служби, г на голову на добу [46]

Найменування продуктів	Кількість на одного собаку на добу, грамів			
	племінні	розшукові, спеціальні	вартові	Цуценята до 4-х місячного віку
Крупа вівсяна	420	450	400	30 – 200
Пшоно	230	200	200	20 – 100
М'ясо II гатунку або конина, або м'ясні субпродукти II гатунку	700	600	500	20 – 300
Молоко	1750	1500	1250	40 – 800
Яйця курячі (шт.)				150 - 800
Жир тваринний				1
Жир тваринний	20	20	15	10
Картопля	200	200	200	80
Буряк	20	20	20	20
Морква	20	20	20	20
Сіль	15	15	15	15
Риб'ячий жир	30	30	30	5 – 20
М'ясо-кісткове борошно	15	15	15	-
Крейда	3	3	3	1 – 2
Глюконат або гліцерофосфат кальцію	по 3 таб. 3 рази на день	по 3 таб. 3 рази на день	по 3 таб. 3 рази на день	по 1 – 2 таб. 3 рази на день
Вітамінне підживлення (в осінньо-зимовий період)				
1	Ундевіт (капсули або драже), шт.	Дорослим собакам по 3 таб. на день	Цуценятам по 1 – 1,5 таб. 1 раз на день	
2	Вітамін "D", жировий розчин, краплі	Дорослим собакам по 8 капель на добу	Цуценятам по 1 – 4 кап. на добу	

Рацион робочих собак формують з урахуванням їх статі, породи, ваги, умов утримання та рівня фізичних навантажень. Годувати собак рекомендується двічі на день у строго визначений час, але обов'язково не пізніше ніж за дві години до тренувань або після них. Воду тваринам надають зі стаціонарних поїлок, доступ до якої є цілодобовим. Для кожного собаки забезпечується індивідуальний, пронумерований посуд для їжі та води.

Після прийому їжі посуд ретельно миють і розміщують на спеціально обладнаних стелажах для зберігання. У момент годування собак чистити

вольєри суворо забороняється, щоб не створювати для них дискомфорт, не провокувати агресивну поведінку та уникнути забруднення корму.

Корм для собак готують щодня у спеціально облаштованій кухні, використовуючи лише свіжі та якісні продукти. Зберігання швидкопсувних продуктів або приготовленого корму заборонено. Кухня оснащена всім необхідним обладнанням, посудом та інвентарем для приготування їжі службовим собакам. У таблиці, що розміщується у журналі обліку та на стенді, зазначаються індивідуальні добові норми раціону кожного собаки, кількість продуктів на добу і тиждень, розпорядок годування, а також номер вольєра і посуду. [7, 34, 35].

Для зниження ризику захворювань шлунково-кишкового тракту корм охолоджують до температури 25-30 °C перед подачею. Останнім часом у кінологічному центрі все частіше використовують сухі концентровані повнораціонні корми, які не потребують додаткової обробки та значно спрощують процес їх роздачі й споживання.

Кількість сухого корму визначають для кожного собаки персонально, враховуючи його енергетичну цінність, потребу в поживних речовинах, вагу, фізичне навантаження та умови утримання. Аналізуючи діяльність кінологічного розплідника, можна стверджувати, що догляд та годування службових собак здійснюються на високому рівні із дотриманням усіх норм і вимог. Тварини мають гарний зовнішній вигляд, міцне здоров'я, активність і високу працездатність. [7, 27, 35].

Мал. 2.1.4. Сухий корм «BAVARO» та «Club 4 paws» для годівлі собак

Собаки, які проходили курс навчання, постійно утримувалися у вольєрах. Догляд за службовими собаками включав регулярне вичісування шерсті, особливо під час линьки, періодичне миття (взимку собак чистили снігом), проведення профілактичних щеплень та обробок проти екто- й ендопаразитів [7, 35].

2.2. Породи які найчастіше стають службовими собаками.

Не кожна собака здатна виконувати таку відповідальну роль — для цього необхідні певні якості, такі як витривалість, високий інтелект та емоційна стабільність. Вибір породи зазвичай залежить від конкретного завдання, однак деякі породи виділяються завдяки своїм природним характеристикам. Це висновок, сформований на основі глобальних тенденцій станом на 2025 рік (табл.2.2.1)

Таблиця 2.2.1

Порода	Основні ролі	Переваги
Лабрадор - ретривер	Поводирі, терапевтичні собаки, асистенти.	Висока адаптивність, дружелюбність і швидке навчання роблять їх ідеальними для роботи, де важлива емоційна підтримка
Німецька вівчарка	Правоохоронні органи, пошуково-рятувальні операції.	Сила, інтуїція і відданість дозволяють працювати в стресогенних умовах з швидкою реакцією
Золотистий ретривер	Терапія, допомога людям з інвалідністю	Спокійний характер і емпатія ідеально підходять для емоційної підтримки, часто застосовуються в українських програмах реабілітації.
Бельгійська вівчарка (малінуа)	Виявлення вибухівки, захист	Енергійність і витривалість роблять їх незамінними в екстремальних ситуаціях, як от у зонах конфліктів.

Необхідно враховувати, що хоча порода і є важливою основою, вирішальний успіх залежить від індивідуальних особливостей та характеру конкретної собаки.

Слід пам'ятати, що підготовка — це довготривалий процес, який починається з раннього віку (цуценяти) і триває роками. При цьому важливо концентруватися не тільки на відпрацюванні команд, але й на формуванні психологічної стійкості тварини. Станом на сьогодні, 2025 рік, застосування технологій віртуальної реальності для симуляції умов значно підвищує ефективність цього навчального процесу. [2, 3, 17].

Собак-рятувальників можна класифікувати на чотири основні категорії.

- це шукачі з повітря, які прочісують територію в пошуку людей.
- шукачі по сліду, що орієнтуються на запахи на землі.

- ті, хто здатен розрізняти запахи і знаходити конкретну людину.
- собаки, які не диференціюють запахи і загалом шукають будь-яких людей чи тіла.

Найпопулярнішими породами пошуково-рятувальних собак є німецькі вівчарки, бордер-колі та лабрадори. Для водних рятувальних операцій найкраще підходять ньюфаундленди, тоді як для пошуку слідів після німецьких вівчарок ефективними є добермани та бладхаунди.

Лавинні собаки разюче ефективні у своїй роботі: взимку вони можуть із максимальною точністю виявляти тіла людей, не плутаючи їх із тваринами. Сенбернари, німецькі вівчарки та лабрадори є лідерами в цій дисципліні і можуть відчуті запах людини навіть під п'ятиметровим шаром снігу.

Цікава легенда розповідає, що перші пошукові собаки – сенбернари, яких утримували в монастирі Святого Бернара, носили мініатюрні барила з бренді для обігріву врятованих жертв. Сьогодні основною мотивацією для собак-рятувальників залишається любов до гри. Процес пошуку для них сприймається як захоплива гра.

Час є ключовим фактором у роботі слідопитів: чим раніше розпочинається пошук, тим більшою є ймовірність успіху. Особливо ефективними собаки стають уночі завдяки висхідним потокам повітря. Вони також здатні знаходити запахи у воді, хоча течія може знижувати точність пошуку.

Цікавим є те, що під час вправ або реальної операції рятувальники іноді спеціально ховаються на місцевості, щоб підтримати у собаках відчуття правильності гри. Якщо ж собака знаходить лише тіла загиблих, це може демотивувати її.

Собаки-рятувальники сигналізують про виявлення цілей по-різному: слідопити голосно гавкають і залишаються на місці, а лавинні собаки повертаються до рятувальника і ведуть його до знайденого об'єкта.

Відпустка для собак-рятувальників не передбачена; звичайно вони виходять на пенсію у віці 8–10 років. Їхнє навчання включає відпрацювання

умов складного пошуку та здатності розпізнавати навіть найслабший запах. Завершальний етап навчання – досить складний іспит, на якому собака повинна довести свою готовність до роботи. Не всі проходять цей тест через особливості характеру чи темпераменту, проте це гарантує високий рівень підготовки. [2, 3, 5, 6].

Цей виснажливий процес вимагає глибокого розуміння поведінки тварин. Спостереження підтверджують, що добре навчені собаки можуть працювати багато років, рятуючи життя і забезпечуючи неоціненну допомогу.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Оцінка методів дресирування службових собак для розшукової служби.

Відповідно до мети та завдань дослідження було заплановано:

- провести аналіз умов утримання собак;
- вивчити поширені методики відбору собак для пошукових завдань;
- опрацювати методи й техніки підготовки та використання собак у пошуковій службі;
- оцінити ефективність різних підходів до дресирування собак пошукової служби;
- дослідити методи оцінки готовності собак до роботи в умовах завалів.

Кінологи, які приступають до служби в ДУ "Кременчуцька виховна колонія", проходять обов'язкове навчання у спеціалізованих центрах підготовки. [2, 7, 9].

Підготовка кінологів включає такі навчальні програми:

1. Початкова підготовка;
2. Перепідготовка;
3. Підвищення кваліфікації.

Після завершення навчання собаки навчаються завдань із пошуку та виявлення людей з використанням одного із трьох підходів до тренувань. Залежно від обраного способу тренування, собака може бути підготовлена до виконання таких завдань:

- пошук у природних умовах,
- пошук за умов техногенних завалів,
- пошук за індивідуальним запахом, тобто по сліду.

Собаки-рятувальники повинні бути активними, із високою ігровою мотивацією. Навпаки, собаки, які працюють за запаховим слідом, потребують уміння зосереджуватися й тримати спокій. Розробка програми дресирування службових собак здійснюється навчально-методичним

відділом центру на весь курс підготовки, з детальним планом кожного заняття. Обов'язковими предметами для вивчення є:

- основи ветеринарної медицини;
- теорія, методика й техніка дресирування службових собак;
- практичні заняття з дресирування. [7, 9, 34, 35].

Практичний блок починається лише після завершення теоретичного курсу й встановлення зв'язку між кінологом та собакою. Дресирування проходить у два основні модулі:

1. Загальна підготовка (тренування загальної слухняності).
2. Спеціальна підготовка (відпрацювання прийомів спеціалізованого курсу).

Для кожної собаки вибирається індивідуальний метод дресирування. Метод тренування базується на впливі певних подразників (сила, ласощі, іграшки) з метою формування у собаки необхідних умовних рефлексів та доведення їх до вдосконалених навичок. навиків [1, 2, 3, 11, 13, 18, 27].

Серед інших раніше досліджених методів тренувань акцент варто зробити на *оперантному* методі або ігровому підході. Цей метод базується на природній схильності собаки гратися з предметами — м'ячами, паличками, іграшками або приносити "апорт". Особливе задоволення тварина отримує від взаємодії з дресирувальником, який кидає або ховає апорт. Основна ідея методу полягає у тому, щоб навчити собаку знаходити улюблену іграшку за запахом, діючи за допомогою гри. Собака шукає прихований предмет, приносить його дресирувальнику або грається з ним. Цей підхід можна застосовувати як у загальній, так і спеціальній підготовці. Оперантний метод часто використовується як основний при підготовці собак спеціального призначення. [1, 2, 14, 23].

На початковому етапі тренувань собак для пошуку людей використовують метод з «апортом». На місце закладки ховають іграшку, яку пес знаходить за запахом. Після вдалого виконання завдання собаці дозволяють пограти з «апортом», що слугує нагородою. У процесі навчання до іграшки додають предмет із запахом шуканої людини, поступово

формує в собаки навички пошуку по запаху. З часом «апорт» перестають ховати разом із закладкою, але при успішному виконанні завдання собаці обов'язково дають його як заохочення.

Ця методика доволі продуктивна, а її недоліки мають незначний вплив. Вона високо цінується у світовій кінології, залишаючись однією з найпопулярніших на сьогодні.

У рамках наших досліджень ми аналізували дієвість різних методів навчання собак, що використовуються у пошукових службах. До експерименту залучено 7 собак: три представники породи німецька вівчарка, два спанієлі та дві бельгійські вівчарки (малінуа).

Перед вибором оптимального методу тренування здійснювали визначення типу вищої нервової діяльності кожної собаки, а також характеру і ступеня прояву домінантних інстинктів, що впливають на поведінку. Оцінку методів проводили упродовж загального курсу навчання, де відпрацьовували базові обов'язкові команди: рух поруч із тренером, витримку, команди «сидіти», «лежати» тощо. На основі індивідуальних особливостей кожної тварини обирали найбільш ефективний метод для їх подальшого спеціалізованого навчання.

Оцінка результативності різних методів дресирування після проведених тестів відображена у (табл. 3.1.1.)

Таблиця 3.1.1.

Результати оцінки методів дресирування собак для спеціальної служби після тестування

Показники	Методи дресирування							
	Смакозаохоч. (харчовий)		Механічний		Контрастний		Оперантний	
	1*	2*	1	2	1	2	1	2
Кількість затрачених днів для вироблення навику	35	45 і >	60	-	30	35	25	30

Безвідмовне виконання всіх команд	-	-	-		+	+	+	+
Небажання виконувати команди	+	+	+		-	-	-	-
Пасивна поведінка під час занять	+	-	+		-	-	-	-
Утворення всіх складних стійких умовних рефлексів	-	-	-		+	+	+	+
Прояв небажаних зв'язків	+	+	+		-	-	-	-
Прояв агресії та зривів нервової системи	-	-	+		-	-	-	-
Вплив кліматичних умов під час дресирування	-	-	-		-	-	-	-

1* - курс загальної підготовки;

2* - курс спеціальної підготовки.

Найкращі результати у дресируванні собак були досягнуті при використанні контрастного та оперантного методів. Для забезпечення безвідмовного виконання навичок за допомогою контрастного методу знадобилося 30-35 днів, а оперантний метод дозволяв досягти тих самих результатів за 25-30 днів. Харчовий метод підготовки вимагав більше часу — в середньому 35-45 днів, і навіть із цим, він не виявився достатньо ефективним у "чистому" вигляді. Собак привчалось до небажаної залежності від їжі, тому вони неохоче виконували команди без винагороди у вигляді "ласощів". Механічний метод без поєднання з харчовим майже не приносив позитивних результатів: собаки демонстрували страх, що впливало на їх здатність засвоювати умовні рефлекси, і надалі вони просто відмовлялися працювати. Такий метод виявився невідповідним для спеціалізованого розшукового дресирування.

Після проходження курсу спеціальної підготовки собаки розшукової служби повинні виконувати низку завдань: працювати із залишеними слідами ("робота по сліду"), проводити вибірку речей і проб за запахом, визначати конкретну людину серед групи, обстежувати місцевість, знаходити за запахом людські тіла або їх залишки.

3.2. Аналіз технології дресирування собак з рятівної служби.

Навички пошуку у собак формуються на основі їхнього інстинкту здобичі та природного бажання до взаємодії і гри з людиною. Перед початком курсу підготовки всі тварини пройшли тестування, щоб визначити типологічні показники їхньої поведінки. Як показано в (таб. 3.2.1), собаки контрольної та дослідної групи мали подібні характеристики оцінюваних факторів, а розбіжності за критеріями були мінімальними та статистично незначущими ($P < 0,95$). Завдяки цьому при формуванні дослідних груп вдалося усунути вплив спадкових чинників на процес навчання.

Результати досліджень (табл. 3.2.2) свідчать, що обидві методики загалом відповідають цілям підготовки собак рятувальників до служби. До завершення курсу всі тварини успішно пройшли випробування на перевірку пошукових навичок (мал. 3.2.1). Однак рівень виконання окремих завдань між собаками контрольної та дослідної групи суттєво відрізнявся.

Таблиця 3.2.1.

Показники тестування собак перед початком курсу дресирування, бал

№	Показники	Контрольна група		Дослідна група	
		$M \pm m$	$C_v, \%$	$M \pm m$	$C_v, \%$
1	Інстинкт здобичі	$4,5 \pm 0,10$	8,1	$4,5 \pm 0,18$	14,6
2	Пошуковий інстинкт	$3,8 \pm 0,20$	16,6	$4,0 \pm 0,21$	11,7
3	Відношення до пострілу	$4,5 \pm 0,17$	11,7	$4,5 \pm 0,17$	11,7
4	Ступінь збудження	$4,0 \pm 0,15$	11,7	$3,9 \pm 0,18$	14,6
5	Соціалізація	$4,8 \pm 0,15$	11,2	$4,7 \pm 0,16$	11,7

Мал.3.2.1. Оцінка навичок пошуку у собак рятувної служби

Таблиця 3.2.2

№	Показники	Контрольна		Дослідна		Р
		М ±m	Cv,%	М ±m	Cv,%	
1	Навички пошуку та позначення, бал	140 ±15,6	10,0	174,5±5,0	2,9	> 0,95
2	Час пошуку, хв.	13,0±1,4	10,9	10,2±0,8	7,6	< 0,95
3	Навички слухняності, бал	37,8±1,2	3,3	42,3±1,3	3,0	> 0,99
4	Спритність, бал	39,7±2,3	5,8	40,3±2,1	5,2	< 0,95

Собаки дослідної групи продемонстрували середній показник у $42,3 \pm 1,3$ бали, що перевищує оцінку контрольної групи за навичками слухняності (мал. 3.2.2), при цьому різниця є статистично значущою ($P > 0,99$). Ці тварини швидше виробляли умовні рефлекси, що сприяло швидшому формуванню необхідних навичок пошуку та позначення (мал. 3.2.3). Внаслідок цього собаки дослідної групи також досягли вищих результатів у оцінці пошукових

навичок, набравши $174,5 \pm 5,0$ бали, при статистично значущій різниці ($P > 0,95$).

Мал.3.2.2 Оцінка навичок слухняності

Мал.3.2.3. Позначення постраждалого

Відомо, що випробування, які проводяться наприкінці періоду навчання, виступають об'єктивним підсумком процесу дресирування службових собак. Вищий результат пошукових навичок на цих випробуваннях демонструє переваги досліджуваної методики в підготовці собак рятувальної служби.

Одним із ключових досягнень стало скорочення часу, необхідного собаці для знаходження постраждалої особи. Зокрема, собаки дослідної групи в середньому витрачали на 3 хвилини менше для пошуку всіх постраждалих (на іспитах — статистів) у порівнянні з собаками,

підготовленими за стандартною методикою. Проте, на жаль, різниця в середньому арифметичному цьому показнику виявилася статистично невірогідною.

Що стосується навичок спритності, відмінностей в оцінках роботи собак дослідної та контрольної груп під час досліджень не було виявлено (мал.3.2.4)

Мал.3.2.4 Випробування собак рятувальної служби, розділ «Спритність».

На іспитах за кожний розділ залежно від отриманих балів собака отримує загальну оцінку: «відмінно», «дуже добре», «добре», «задовільно» або «незадовільно».

Аналіз та порівняння свідчать, що методика Барта Беллона суттєво підвищує рівень робочих якостей у собак.

Отже, можна зробити висновок, що розроблена методика дресирування собак-рятувальників, яка базується на підходах Б. Беллона, побудована на правильному розумінні та використанні природних здібностей тварин. При цьому результати, які демонструють собаки на випробуваннях після підготовки за цією методикою, відповідають вимогам, що висуваються до службових тварин рятувальної служби.

3.3. Особливості вироблення навичок рятувальної служби у собак різних порід

У кінологічній службі ДКВС України пріоритет надається собакам порід німецька вівчарка та бельгійська вівчарка. У ході наших досліджень кожна

група включала по дві бельгійські вівчарки (мал. 3.3.1) і дві німецькі вівчарки (мал. 3.3.2).

Аналіз результатів іспитів собак, згрупованих відповідно до їхньої породи, не виявив статистично значущої різниці у отриманих оцінках між представниками досліджуваних груп. Таким чином, на основі експериментальних даних можна зробити висновок, що обидві породи мають однаково високий потенціал до успішного навчання у рамках рятувальної служби.

Для більш детального аналізу особливостей навчального процесу серед собак зазначених порід проведено оцінювання ступеня дресирування. Цей показник визначався кожного заняття за п'ятибальною шкалою за кожним розділом курсу (табл. 3.3.1; 3.3.2).

Мал.3.3.1. Бельгійська вівчарка на техногенному завалі

Мал.3.3.2. Відпрацювання навичок слухняності у собак породи
німецька вівчарка

Таблиця 3.3.1

Результати випробування собак різних порід з рятувної служби, бал

№	Показники	Контрольна		Дослідна		P
		M ±m	Cv,%	M ±m	Cv,%	
1	Навички пошуку та позначення, бал	153,5 ±17,2	11,2	161,0±7,8	4,9	< 0,95
2	Час пошуку, хв.	11,2±1,1	9,9	12,4±1,2	9,4	< 0,95
3	Навички слухняності, бал	42,0±1,4	3,3	38,2±1,4	3,6	< 0,95
4	Спритність, бал	39,2±2,6	6,6	40,8±1,7	4,1	< 0,95

Таблиця 3.3.2

Ступінь дресирування собак різних порід за навичками пошуку, бал

Порода	Контрольна група			Дослідна група			Загальний показник		
	n	M ±m	Cv,%	n	M ±m	Cv,%	n	M ±m	Cv,%
Німецька вівчарка	3	3,8±0,4	7,9	3	4,1±0,5	14,1	6	3,9±0,3	5,8
Бельгійська вівчарка	3	4,1±0,4	9,0	3	4,1±0,05	4,8	6	4,1±0,2	8,4

За даними наведеної таблиці видно, що собаки обох порідних груп продемонстрували майже однакові оцінки у виробленні навички пошуку та позначення постраждалого. Однак у (табл. 3.3.3) зафіксовані значні відмінності в рівні дресированості за навичками слухняності між бельгійськими та німецькими вівчарками. Зокрема, різниця в цьому показнику становить 1,3 бала, що є найбільшим розривом серед досліджуваної групи тварин, при цьому статистично вірогідна різниця підтверджується ($P>0,99$).

Таблиця 3.3.3

Ступінь дресирування собак різних порід за навичками слухняності, бал

Порода	Контрольна група			Дослідна група			Загальний показник		
	n	M ±m	Cv,%	n	M ±m	Cv,%	n	M ±m	Cv,%
Німецька вівчарка	3	3,5±0,4	14,6	3	4,2±0,2	7,1	6	3,9±0,4	10,8
Бельгійська вівчарка	3	3,3±0,2	10,5	3	2,9±0,5	17,5	6	3,1±0,2	14,7

Весь курс підготовки собак дослідної групи за навичками слухняності було розділено на три етапи:

1 – відпрацювання навичок слухняності за допомогою стола та позитивного підкріплення (Мал.3.3.3);

- 2 – введення коректуючих засобів поведінки, а саме негативного підкріплення за допомогою електрошокового нашийника;
- 3 – удосконалення навичок слухняності.

Мал.3.3.3. Дресирування собаки навичкам слухняності на столі за методикою Барта Беллона

3.4. Режим використання собак рятувальної служби

Режим використання собак рятувальної служби передбачає забезпечення належного догляду за тваринами, дотримання правил безпеки під час виконання завдань, грамотне планування часу роботи та відпочинку, а також врахування погодних і навколишніх умов. Собак можна залучати до роботи лише після відповідної підготовки, надаючи їм достатньо часу для відпочинку, харчування, прогулянок та адаптації до нових ситуацій. [9, 34, 35].

Ефективність використання службових собак визначається показником їхньої працездатності, який залежить від функціонального стану організму під час виконання завдань. Для досягнення стабільної працездатності необхідно правильно організувати робочий режим, чергуючи періоди активної діяльності із пошуку постраждалих у техногенному завалі чи

природному середовищі з періодами відпочинку. Безперервний пошук не повинен тривати надто довго, щоб уникнути ризику фізичної перевтоми, неврозів і тимчасової втрати активності тварин.

Згідно з попередніми дослідженнями, під час іспитів середній час пошуку статистів становив 13 хвилин для контрольної групи і 10,2 хвилини для дослідної. Якщо собака не знаходить постраждалого протягом 20 хвилин, згідно з інструкцією, її знімають із пошуку для відпочинку. Собаки дослідної групи працюють на завалах більш інтенсивно, що може призводити до вищої стомлюваності.

У зв'язку з цим проведено дослідження, спрямоване на визначення оптимального режиму використання службових собак при застосуванні інноваційних методик тренувань. Основними показниками фізичної втомлюваності тварини є її фізіологічні параметри. У процесі пошукової роботи природно змінюються частота дихання та серцебиття собак. (табл. 3.4.1; та 3.4.2).

Спостереження за змінами частоти дихання у службових собак не продемонстрували суттєвого збільшення цього показника між порівнювальними групами.

Дихання собаки, крім функції обміну газів, також виконує роль нюхової й теплообмінної системи. Дослідження проводилися в умовах середньої температури повітря від +2°C до +12°C у весняно-осінній період. Такі умови дозволяли тваринам менш інтенсивно використовувати теплообмінну функцію дихання. Згідно з отриманими даними, після завершення пошуку частота дихання збільшувалася приблизно у 5 разів, досягаючи середнього значення 147-153 рухів на хвилину. (табл.3.4.1). Це свідчить про активне залучення нюхового дихання, яке не залежить від тривалості роботи.

Відновлення нормальної частоти дихання займає від 30 до 60 хвилин і має індивідуальний характер для кожної собаки. У різний час цей процес може суттєво відрізнятись навіть у однієї тварини.

Таблиця 3.4.1

Зміна показників частоти дихання у собак при службовому навантаженні, дихальних рухів у хвилину

Групи		Частота дихальних рухів				
		у вільному стані	відразу після обшуку	через 3 хв. після обшуку	через 5 хв. після обшуку	через 10 хв. після обшуку
Дослідна	M $\pm$ m	39,2 $\pm$ 1,5	150,8 $\pm$ 1,7	144 $\pm$ 0,9	111,4 $\pm$ 1	87,2 $\pm$ 1,16
	Cv,%	3,7	1,1	0,6	1,0	1,3
Контрольна	M $\pm$ m	37,2 $\pm$ 2,4	151,2 $\pm$ 2,8	138,4 $\pm$ 3,3	111,2 $\pm$ 0,4	88,4 $\pm$ 0,8
	Cv,%	6,3	1,9	2,4	0,3	0,9

У дослідженні не зафіксовано статистично значущих змін ($P < 0,05$) у частоті серцевих скорочень у собак різних порівнювальних груп (табл. 3.4.2). Відомо, що цей показник значною мірою залежить від породи, зокрема від розмірів тварини, і має зворотний зв'язок із масою її тіла.

Однак у нашій роботі було відібрано собак однієї ростової категорії з живою масою від 30 до 40 кг. Частота серцевих скорочень у таких тварин у спокійному стані перебувала в межах 60-99 ударів за хвилину. Під час виконання роботи у собак фіксувалося збільшення частоти пульсу в середньому на 20 ударів незалежно від прикладеного пошукового навантаження.

Повернення серцевого ритму до базового рівня зазвичай відбувалося протягом 6 хвилин, що свідчить про відсутність фізичних перевантажень організму у досліджуваних тварин у межах рекомендованого часу.

Таблиця 3.4.2

Зміна показника частоти серцевих скорочень у собак
при службовому навантаженні, ударів в хвилину

Групи		Частота серцевих скорочень				
		у вільному стані	відразу після обшуку	через 3 хв. після обшуку	через 5 хв. після обшуку	через 10 хв. після обшуку
Дослідна	M $\pm$ m	95 $\pm$ 1,5	122,2 $\pm$ 2,3	110,8 $\pm$ 0,8	100,4 $\pm$ 0,5	95 $\pm$ 1,5
	Cv,%	1,6	1,9	0,7	0,5	1,6
Контрольна	M $\pm$ m	96,4 $\pm$ 1,7	118,8 $\pm$ 1,3	111,2 $\pm$ 0,4	102,6 $\pm$ 1,6	96,4 $\pm$ 0,7
	Cv,%	1,8	1,0	0,3	1,6	0,8

Таким чином, у результаті наших досліджень не було виявлено переваг методики дресирування, яка б суттєво впливала на фізіологічні показники тварин. Відтак можна стверджувати, що собак, навчених за методикою Барта Беллона, доцільно залучати для пошуку постраждалих у техногенних завалах за умов дотримання стандартних режимних навантажень, рекомендованих кінологічною службою МНС України.

ВИСНОВОК

В результаті проведеного дослідження, спрямованого на вивчення технологічних аспектів відбору, оцінки умов утримання та підготовки службових собак для роботи у пошуково-рятувальній службі, встановлено наступне:

1. У кінологічному центрі забезпечено високий рівень догляду та годування службових собак із дотриманням усіх необхідних вимог і норм. Собаки демонструють гарний зовнішній вигляд, відмінне здоров'я, активність і працездатність.

2. Під час оцінки різних методів дресирування найвищі результати показали собаки, треновані за контрастним та оперантним методами.

3. Розроблена методика дресирування собак-рятувальників, що базується на методах Барта Беллона, відповідає стандартам Міністерства надзвичайних ситуацій України щодо підготовки службових тварин для проведення рятувальних операцій.

4. Собаки, треновані за методикою Барта Беллона, можуть ефективно використовуватись для пошуку постраждалих у техногенних завалах в умовах звичайного робочого навантаження.

5. У навчальному кінологічному центрі створено всі необхідні умови для проходження загального та спеціального курсів дресирування, а також тестування собак на відповідність вимогам служби.

6. Оперантний і контрастний методи дресирування виявилися найбільш результативними.

Таким чином, пошуково-рятувальні собаки є унікальним ресурсом для суспільства. Їх надзвичайні нюхові здібності, яких не можуть досягти існуючі технічні засоби, дозволяють успішно рятувати людські життя та гарантувати безпеку.

ПРОПОЗИЦІЇ

Виходячи з отриманих даних, рекомендується:

1. Удосконалити підготовку пошуково-рятувальних собак для збільшення кількості врятованих людей із-під завалів.
2. Підвищити професійний рівень працівників та фахівців центру.
3. Поширити обізнаність серед населення щодо важливості та особливостей роботи пошуково-рятувальних собак.
4. Провести аналіз потреб і закупівлю сучасного обладнання для тренувань пошуково-рятувальних собак.
5. З метою оптимізації процесу підготовки службових тварин та скорочення часу пошуку постраждалих в умовах техногенних завалів, впровадити метод дресирування Барта Беллона для вироблення навичок слухняності та пошуку.
6. Організувати запрошення експертів Міжнародної організації пошуково-рятувальних собак (IRO) з метою обміну досвідом, включно із забезпеченням їх безпечного перебування в Україні.
7. Ініціювати проведення семінарів для інструкторів кінологічних підрозділів на базі Кінологічного центру ДСНС України з метою вивчення та впровадження основних принципів запропонованої методики дресирування.

Список використаної літератури

1. Виноград О. В. Основи службової кінології: навч. посіб. Хмельницький: Меркьюріті-Поділля, 2011. 192 с
2. Виноград О. В. Теоретичні основи дресирування службових собак: навч. посіб. Давидківці – 2020. 254 с.
3. Шутенко О.О., Красьоха Я.В. Основи службової кінології навч. посіб. Київ – 2008. 312 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2001 року N 1348 "Про норми годування штатних тварин військових частин, закладів, установ і організацій Збройних Сил, інших військових формувань, структурних підрозділів Державної спеціальної служби транспорту, органів і підрозділів Національної поліції, цивільного захисту та установ кримінально-виконавчої служби".
5. Афанасьєв А. О., Серховець С. В. Основи підготовки інспекторів кінологів зі службовими собаками до пошуку вибухових речовин, зброї, боєприпасів : навчально-методичний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. 148 с.
6. Була Л. В. Оцінка службових собак, які дресируються по пошуку наркотичних засобів та зброї: дис. канд. с/г наук: спец. 06.02.01 «Розведення та селекція тварин» / Людмила Валер'янівна Була. – Чубинське: УААН, 2009. –171 с.
7. Про затвердження Інструкції з організації кінологічного забезпечення в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених: Наказ МЮУ від 11.04.2024р. № 1040/5
8. Державна прикордонна служба України (офіційний вебсайт). URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 09.11.2021).
9. Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів ДСНС.

URL : [http : //search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32348.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32348.html) (дата звернення : 11.10.2021).

10. Інструкція з організації кінологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0459-18#Text> (дата звернення : 11.10.2021).

11. Методика добору собак для службового дресирування у Державній прикордонній службі України : Адмін. Держ. прикордон. служби України. Київ, 2014. 12 с.

12. Методичний посібник для навчання фахівців-кінологів і підготовки службових собак на пошук вибухових речовин, зброї й боєприпасів. Київ, 1997. 14 с.

13. Островський Ю. В., Радчук І. В. Особливості відбору службових собак для роботи на пунктах прикордонного контролю. Науково-теоретичний збірник. Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. Випуск 14. С. 82-84.

14. Островський Ю. В., Радчук І. В. Прийоми та методи дресирування службових собак. Науково-теоретичний збірник. Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. Випуск 14. С. 84-87.

15. Пам'ятка інспектору-кінологу мінно-розшукової служби : Адмін. Держ. прикордон. служби України. Київ, 2014. 12 с.

16. Платковська О. В. Кінологічна служба в Україні // Шляхи покращення професійного рівня працівників кінологічних служб : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 груд. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 42–45. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/14_12_2018/pdf/12.pdf (дата звернення: 19.10.2021).

17. Полищук Ф. И., Трофименко А. Л. Кинология. Учебник для высших учебных заведений. Киев: Перун, 2007. 1000 с.

18. Полищук Ф. К, Трофименко О. Л. Основы кинологии. Теоретический и практический аспекты дрессировки. - Киев-Ирпень : Перун, 2003. 200 с.

19. Порооди собак. URL: <http://animalsik.com/porodyi-sobak> (дата звернення: 09.11.2021).
20. Порядок організації службового собаківництва в митній службі / Затверджений Головою Державної митної служби України 15.04.1998 р. Київ, 1998. С. 3-14.
21. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000р. № 770.
22. Про затвердження Порядку підготовки та використання в охороні державного кордону інспекторів-кінологів із службовими собаками : Наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 14 квіт. 2009 р. № 275.
23. Про затвердження Програми базової підготовки інспекторів-кінологів з розшуковими і спеціальними собаками : Наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 01 квіт. 2010 р. № 241.
24. Программа обучения контролеров со служебными собаками и дрессировка служебных собак на поиск взрывчатых веществ. / Пер. с нем. В. Л. Колтунов. Львів : Вільна Україна, 1993. 202 с.
25. Сайт питомника немецких и бельгийских овчарок «Волчья стая» URL: <http://www.wolferudel.ru>. (дата звернення: 19.10.2021).
26. Современная энциклопедия собаководства. Донецк : ПКФ «БАО», 2001. 480 с. С. 76-78.
27. Уинифред Гибсон Стрикленд и Джейм Энтони Мозес. Немецкая овчарка / Пер. с англ. О.И. Кокошинской. «Рекомендации лучших специалистов». Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2003. 447 с.
28. Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів ДСНС затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 серпня 2018 р. за N 896/32348.
29. <http://wolcha.ru/dokumenty/1054-pravila-ispytaniy-dlya-spasatelnyh-sobak-iro.html>.
30. Толбатов Ю.А. Загальна теорія статистики засобами Excel.

Навчальний посібник. – К.: Четверта хвиля, 1999. – 224 с.

31. Ільчинський Д.В. Підготовка фахівців-кінологів та службових собак у кінологічних підрозділах Сухопутних військ Франції. – Харків: 1998. – 14с.

32. Браташ І.І., Гомзар В.Ю. Денисенко В.В. Методичні рекомендації щодо підготовки кінологічних розрахунків та утримання службових собак у кінологічних підрозділах МНС УКРАЇНИ м. Ромни– 2007р.

33. Тактика дій кінолога на місці подій. Правила застосування службових собак : метод. рек. Київ : ДКР МВС України, 2013. 64 с.

34. Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України // Наказ МВС від 01.11.2016 № 1145.

35. Про затвердження Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України // Наказ МВС України від 05.08.2014 № 772.